

BOSNA MUHACİRLERİNİN ANADOLU'DA İSKÂN LARI (1860-1908)¹

Yrd. Doç. Dr. Erdal TAŞBAŞ²*

ÖZET

XV. yüzyılın ikinci yarısında fethedilen ve nüfusunun önemli bir kısmını Müslümanların oluşturduğu Bosna-Hersek, asırlarca Osmanlı idaresinde kalmıştır. 1856 Paris Anlaşması'ndan sonra Bosna-Hersek'teki Hıristiyanlar bağımsızlık amacıyla ayaklanmalar çıkarmışlardır. Bu ayaklanmalar bölgede yaşayan Müslümanların Osmanlı Devleti'ne kitlesel göçlerinin de başlangıcını oluşturacaktır. Arkasından Sırp'ların faaliyetleri ve Rus politikaları nedeniyle bu göçler aralıksız devam edecektir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki koşullardan yaralanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesiyle yüz binlerce Müslüman yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştı. Bosna-Hersek'ten yapılan göçler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgeyi tamamen ilhak ettiği 1908 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir.

Müslüman nüfusun varlığı ile elde tutulmaya çalışılan bir bölge olan Bosna-Hersek göçleri Osmanlı Devleti tarafından her zaman hoş karşılanmayan bir durum olmuştur. Osmanlı Devleti göçleri engelleyemediği durumlarda politikaları gereği Bosnalı Müslümanları önceleri Balkanlar'da iskân etmeye çalışmıştır. Ancak toprak kayıpları devam ettikçe ve Balkanlarda iskânlar konusunda Sırp'lar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya ile anlaşmazlıklar yüzünden Bosna muhacirlerini Trakya ve Anadolu'da iskân etmek zorunda kalmıştır. Topraklarına gelen muhacirleri sistemli politikalar çerçevesinde iskâna tabi tutan Osmanlı yönetimi, Bosnalı muhacirler ile yakından ilgilenmiştir. Onları İstanbul'dan İç Anadolu'ya, Ege Bölgesi'nden Anadolu'nun güney bölgelerine kadar geniş bir alana yerleştirmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarının kullanılmasıyla hazırlanacak bu çalışmada Bosna muhacirlerinin 1908 yılına kadar Anadolu coğrafyasında iskân edildiği yerler tespit edilip bu konudaki bilimsel veriler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti, Göç, İskân, İskân coğrafyası

SETTLEMENT OF BOSNIA IMMIGRANTS IN ANATOLIA (1860-1908)

ABSTRACT

Bosnia and Herzegovina, conquered in the second half of the 15th century and constituted a significant part of the population by Muslims, remained in Ottoman rule for centuries. After the Paris Treaty of 1856, Christians in Bosnia and Herzegovina issued uprisings for their independence. Further, this uprisings also marked the beginning of Muslim immigration to the Ottoman State from that region. These migrations continued unceasingly due to the activities of the Serbs and Russian politics. The Austro-Hungarian Empire, benefiting from the conditions urged after the 1877-1878 Ottoman-Russian War made hundreds of thousands of Muslim abandon their homelands by invading Bosnia and Herzegovina. Migrations from Bosnia and Herzegovina continued intermittently until 1908, when the Austro-Hungarian Empire completely annexed the region.

Immigrations from Bosnia and Herzegovina, a region that was being kept under control thanks to the Muslim population, have always been an unpleasant situation for the Ottoman State. In the beginning, when Ottoman State could not prevent the migrations it tried to settle Bosnian Muslims in Balkans due to its politics. However, as land losses continued and there were disputes with the Serbs, the Austro-Hungarian Empire and Russia over settlements in the Balkans, Bosnian immigrants had to settle in Thrace and Anatolia. The Ottoman government, which had subjected the refugees coming to their lands to a systematic policy, took a close interest in the Bosnian immigrants. They were located in a wide area from Istanbul to Central Anatolia, from the Aegean Region to the southern regions of Anatolia. In this study, which will be prepared with the use of Ottoman archives, places where Bosnian immigrants were settled in Anatolia until 1908 will be determined and scientific data on this subject will be presented.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Ottoman State, Migration, Settlement, Settlement geography

¹ Bu Makale 20-21 Mayıs 2017 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlenen ASEAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur

² Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, erdltsbs@gmail.com

GİRİŞ

Avrupa kıtasının güneybatısı ve Balkan yarımadasının kuzeybatı kösesinde yer alan Bosna-Hersek kuzey ve batıdan Hırvatistan, doğudan Sırbistan, güneydoğudan ise Karadağ tarafından çevrelenmiştir.³ Coğrafi konumu nedeniyle önemli bir nokta teşkil eden Bosna'ya ilk Osmanlı akınları 1386 yılında yapılmaya başlanmış olmasına rağmen bölge uzun süre ele geçirilemeyecek ancak 1463 yılında fethedilebilecektir.⁴ Devam eden akınlar sonucunda 1392'de Üsküp'ün fethedilmesi ise Sırbistan ve Bosna'nın durumunda önemli değişikliklere yol açmıştı.⁵ Üsküp'ün fethedilmesiyle bölgede bir uç mıntıkası meydana getirildikten sonra 1415 yılı itibarıyla Bosna'ya yapılan akınlar iyice sıklaşmıştı. Bosna'nın alınması Osmanlı Devleti için büyük önem taşıyordu. Öncelikle Balkan yarımadasındaki hakimiyet pekişmiş olacaktı. Daha da ötesi Bosna, batıda doğal bir sınır olabilecek özelliklere sahipti ve ülke sınırlarının güvenceye alınması için de önem arz ediyordu.⁶ 1463 yılındaki fetihle birlikte Rumeli Beylerbeyliğine tabi olarak kurulmuş olan Bosna Sancağı, Osmanlı Devleti'nin batıya doğru genişleme faaliyetlerinde bir uç bölgesi niteliğini taşıyordu artık. Bu tarihten itibaren daha önce Üsküp sancağının oynadığı siyasî ve askerî ileri karakol rolü Bosna sancağına geçmişti.⁷ 1465 ve 1466 yıllarında Hersek topraklarının büyük bir kısmı Osmanlılar tarafından ele geçirilerek Hersek vilayeti sanıyla Bosna sancağına katıldı. Ancak bu vilayet 1470 yılında Hersek sancağının organize edilmesi ile Bosna sancağından tamamen ayrıldı.⁸

XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da yeni fetihler yapan Osmanlılar, fethedilen yerleri en yakın sancaklara ilhak etmişlerdi. Bu nedenle Hersek'in fethedilmiş bölgeleri Hersek sancağı kuruluncaya kadar Bosna sancağına dâhil edilmişti.⁹ Önceleri Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir liva olan Bosna Eyaleti Kanunu Sultan Süleyman döneminden sonra büyük bir idari teşkilat kimliği kazanmıştır. Avusturya ve Venedik sınırlarına yakın yerlerde yapılan fetihlerle ele geçirilen bölgelerin tahkim edilmesiyle Bosna ve Hersek bölgelerinin müstakil bir eyalet haline getirilmesi zorunlu olmuştu.¹⁰ 1463 yılından sonra Bosna bölgesindeki Osmanlı-Macar mücadeleleri bir süre daha devam etmiş, bölge ancak 1527'de Osmanlı kontrolüne geçmiştir.¹¹ Bosna topraklarının fethi 1521'de Belgrad'ın alınması ve 1526'daki Mohaç zaferinden sonra tamamlanabilmişti.¹²

³ Atike KAPTAN, Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye Bosna-Hersek İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 5; BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 3.

⁴ Nikolae JORGA, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, cilt 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 113; KAPTAN, 2008, s. 11.

⁵ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 6-7.

⁶ Murat AKGÜNDÜZ, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XVIII, İzmir 2013, s. 112. (111-130)

⁷ Hatice ORUÇ, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı. 18, Yıl. 2005, s. 250.

⁸ ORUÇ, 2005, s. 252.

⁹ ORUÇ, 2005, s. 254.

¹⁰ M. Tayyib GÖKBİLGİN, "Prof. M. Tayyib Okiç ve Bosna-Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tayyib Okiç Armağanı'ndan Ayrı Bası, Sevinç Matbaası, Ankara 1978, s. XXXVIII.

¹¹ Mehmet YILMAZATA, Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İlhaki, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012, s.32; JORGA, 2005, s. 114.

¹² Noel MALCOLM, Bosna, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 89; Hatice AKIN, Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2004, s. 13.

Boşnakların tarihi söz konusu olduğunda en ilgi çekici konuların başında, Bosna'nın Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra aşama aşama ve artarak gerçekleşen İslam'a geçiş sayesinde bölgenin sosyal ve dinî yapısında yaşanan ciddi değişiklikler gelmektedir.¹³ Nüfusun önemli bir kısmının Türklerin egemenliği altına girdikten sonra Müslümanlaşması, Bosna'nın çağdaş tarihinde en ayırt edici ve en kayda değer özelliğdir.¹⁴

Bosna'da İslam'ın yayılışında dervişler özel bir rol üstlenmişti. Fetihden sonra bölgede vakıfların kurulması ve zaviyelerin inşa edilmesi Bosna halkı arasında İslamlaşma sürecini hızlandırmıştı.¹⁵ 16. yüzyıla kadar önemli bir artış göstermeyen İslamlaşma süreci yüzyıl başında hızlanmış ve yüzyıl ortalarında zirveye çıkmıştır. Bu artışta Bosna halkının mevcut inanç sistemlerinin de etkisi büyüktür. Şöyle ki Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında sıkışıp kalan feodal beyler ve çiftçiler için İslam dinine geçiş bir kurtuluş olarak görülmüştü. Öte yandan daha önceden Müslümanlaşmış olan Slavların Bosna'ya olan göç ve yerleşmeleri de Bosna'nın İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁶ Bosna'da kentli Müslümanlar için bazı vergiler ve yükümlülüklerle ilgili muafiyetlerin olması 16. yüzyıl sonuna kadar kentlerin büyük ölçüde Müslümanlaşmasını sağlamıştı. Çünkü bu muafiyetler kentlere çok sayıda insanın göç etmesine neden olmuştu.¹⁷ Öte yandan Müslüman olan Bosnalılara eskiden sahip oldukları ve önceki yönetimde gasp edilmiş olan toprak ve mallarının Osmanlı Devleti tarafından iade edilmesi İslamlaşma sürecini hızlandıran etkenlerden birisidir. Önceden soyluların elinde olan topraklar tahrir edilerek mülkiyeti devlete geçince köylüler için önemli bir rahatlama sağlanmıştı.¹⁸ Elbette Bosnalıların İslam'a geçmeleri onların asimilasyona uğradığı anlamına gelmemektedir. Bunun için Türkleşmeleri ve Türkleşmek için de Türkçe konuşmaları gerekmektedir. Oysaki Müslüman olan Boşnaklar Hırvatça ve Sırpça konuşmaya devam etmişlerdir.¹⁹

1. AYAKLANMALAR VE GÖÇLERİN BAŞLAMASI

Osmanlı hakimiyetinin uzun süre zaman devam ettiği ve nüfusunun üçte ikisi Müslüman olan Bosna-Hersek'te 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çeşitli nedenlere bağlı olarak hoşnutsuzluk ve huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştı. Reform istekleri ile başlayan kıpırdanmalara, yeniçeriliğin kaldırılmak istenmesine karşı tepki, hızla bölgede yayılan milliyetçilik ve Avrupa devletlerinin teşvikleri de eklenince bölgedeki huzursuzluk ve asayiş sıkıntısı kontrol edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır.²⁰

¹³ Fatma SEL Turhan, "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cilt. 8, sayı. 15, 2010, s. 234.

¹⁴ MALCOLM, 1999, s. 102. *Macar Katoliklerinin ve Sırp Ortodokslarının baskısı altında bulunan Bosna halkı Hıristiyanlığın "Bogomil" mezhebini. Eskiden beri yönetici sınıflar ve Papalığın baskısı altında kalan Bogomillerin gönüllü olarak ve topluca İslama geçtikleri birçok kaynakta anlatılmaktadır. Bosnalıların topluca Müslümanlaşması ile ilgili bu yaygın kuram akla yatkın gibi görünse de bu yan bilgi doğru değildir. Çünkü Müslümanlaşma süreci kuşaklar boyunca devam etmişti. Ki daha da önemlisi bir kilise mensubu olan Bogomillerin sayısı da çok fazla değildir. Diğer taraftan derviş tarikatlarının sufiliği ve Bogomillerin dinsel öğretileri arasında derin benzerlikler bulma girişimleri de doğru kabul edilebilecek kuramlar değildir.* Ayrıntılı bilgi için bkz. MALCOLM, 1999, s. 109.

¹⁵ SEL TURHAN, 2010, s. 236.

¹⁶ AKIN, 2004, s. 21-22.

¹⁷ AKIN, 2004, s. 16.

¹⁸ AKGÜNDÜZ, 2013, s. 125.

¹⁹ Beğlan TOĞROL, 112 Yıllık Göç (1878-1989), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 12.

²⁰ KAPTAN, 2008, s. 14.

Bosna tarihinde önemli ayaklanmalarından birincisi 1831’de II. Mahmut tarafından girişilen ıslahat ve merkezileştirme hareketlerine karşı Boşnak ayanlarının sert direniş göstermesiyle başlayan ayaklanmadır. Bu ayaklanmanın bastırılmasına rağmen Bosna eyaleti hiçbir zaman eski huzuruna kavuşamayacaktır.²¹ Tanzimat’ın uygulanma çalışmaları ve yeni idare tarzı Bosna’da zaman zaman ayaklanmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kazalardaki Bosnalı yöneticilerin yerini İstanbul’dan getirilen memurların alması Boşnak beylerinin ayaklanmalarına yol açmış ancak bu isyanlar bastırılmıştı. 1843 ve 1846 yıllarında Krayina bölgesinde vergilerin zorla toplanmaya çalışılması neticesinde de daha sonraki yıllarda da devamı gelecek olan ayaklanmalar patlak vermişti.²²

Islahat çalışmalarıyla doğrudan veya dolaylı da olsa her zaman ilgili olan Bosna-Hersek meselesi Tanzimat dönemi boyunca hep sorun olmuştur. Tanzimat Fermanı Müslüman ahalî için bir anayasal hak içermezken, 1856’da ilan edilen Islahat Fermanı Osmanlı Hıristiyan tebaası için anayasal gelişmelerin başlangıcı sayılmış ve onların bağımsızlık isteklerine dayanak oluşturmuştur.²³ Bu fermanla sürekli batılı devletlerin şikâyetlerine konu olan “Müslüman-Gayrimüslim eşitsizliğini” ortadan kaldırmak ve Hıristiyan halka iyi davranılması sözü verilmişti. Ancak beklenenin aksi olmuş, Islahat Fermanı’nın uygulanması, Hıristiyanların tanınan haklar konusunda aceleci yaklaşımları ve Batılı devletlerin müdahaleleri nedeniyle içinden çıkılmaz bir sorun haline gelmişti. Bu yüzden Avrupa’daki eyaletlerde Hıristiyan halkın öncülük ettiği ayaklanmalar baş göstermeye başladı ki bunların en önemlilerinden biri de 1857’de Bosna-Hersek’te ortaya çıkmıştı.²⁴

Tam olarak bastırılması 1859 sonbaharını bulmuş olan bu ayaklanmadan hemen sonra Rusya ve Avusturya’nın kışkırtmalarıyla yeni bir ayaklanma çıkacaktır. Avusturya, Bosna Hersek’te kendi çıkarlarına aykırı siyasi gelişmelere karşı çıkarken, Bosna-Hersek’e her fırsatta müdahalede bulunuyor, asileri himaye ediyor ve çıkan ayaklanmalara müdahil oluyordu.²⁵ Avusturya ile beraber Rusya’nın da kışkırtmaları sonucunda Hersek Hıristiyanları da 1861’de ayaklanmışlar ancak bu ayaklanma da fazla büyümeden bastırılabilmişti.²⁶ Bir süredir çetecilik faaliyetlerinin devam ettiği Hersek’te Hıristiyanlar, Osmanlı yerel yöneticilerinin zulmüne* uğradıkları bahanesiyle 1861 ayaklanmasını başlatmışlardı. Yine ayaklanmanın önemli diğer nedenleri ise Sırbistan’ın muhtariyet haklarının genişlemesi, Rusya’nın Slavları tahrik etmesi, Avusturya’nın isyancıları himaye etmesi ve Karadağlıların isyancılarla işbirliği yapmalarıdır.

²¹ YILMAZATA, 2012, s. 41-42.

²² AKIN, 2004, s. 39.

²³ AKIN, 2004, s. 51.

²⁴ Zafer GÖLEN, “1857-59 Bosna Hersek İsyânı”, Belleten, cilt. LXXIII, sayı. 267, Ankara 2009, s. 468.

²⁵ GÖLEN, 2009, s. 472-473.

²⁶ AKIN, 2004, s. 53.

* Bu dönemde ortaya çıkan olaylara bahane olan temel sorunların kanunlardan değil, yerel memurların tutumlarından kaynaklandığı konusu ön plana çıkmaktadır. İngiltere’nin Bosna Konsolosluğunun raporlarına göre bölgedeki isyân hareketleri hem dış kışkırtmalar hem de yerel memurların tutumlarının sonucuydu. Mesela 1857 İsyânı sırasında Hıristiyan halkın şikâyetlerine konu olanların başında kasaba yöneticisi müdürler gelmekteydi. Hıristiyan halkın şikâyet ettiği diğer bir zümre ise bizzat güvenlikten sorumlu zaptiyelerdi. Şikâyetlere bakıldığında, zaptiyeler köylülerden zorla para topluyor ve halka baskı yapıyordu. En büyük şikâyet konusu ise mültezimlerin halka karşı uyguladığı, zulüm, işkence, kötü muamele ve darp olaylarından oluşan davranışlarıydı. Ancak bazı münferit olaylar sanki genel bir uygulama sunuluyor ve halk tahrik ediliyordu. Oysa ki bu tür iddialar genellikle Sırbistan’daki gazeteler tarafından hazırlanarak Bosna halkını ayaklandırmak için o bölgelere gönderilmekteydi. Ayrıntı için bkz. GÖLEN, 2009, s. 475-476.

Uzun uğraşlardan sonra bu ayaklanma da bastırılabilmişti ancak Bosna-Hersek meselesi daha sonraki yıllarda da devam edecektir.²⁷

Meydana gelen ayaklanmaların sonucu Bosna coğrafyasından yapılan göçlerin de başlangıcı olmuştur. Bosna-Hersek, Makedonya ve Bulgaristan'daki Hıristiyan Osmanlı tebaası Paris Barış Anlaşması'ndan sonraki süreçte bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla sistemli bir şekilde ayaklanma çıkarmışlardı. Balkanlarda bunlar yaşanırken Kafkasya'da Çerkesler, Türkler ve diğer Müslüman topluluklar Ruslar ile adeta bir ölüm kalım savaşına tutuşmuşlardı. Hal böyle olunca Osmanlı topraklarına yapılan göçlerde büyük ve ani bir artış yaşanmıştı.²⁸ Bu gelişmelere bağlı olarak ilk Balkan göçleri "93 Harbi" de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Örneğin 1867 yılında Belgrat ve bazı kaleler Sırpların eline geçince bu durum Bosna-Hersek Müslümanları üzerinde hayal kırıklığı ve endişelere yol açmıştı. Bu endişeler de bazı Bosnalı Müslümanların topraklarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne göç etmelerine sebep olmuştu.²⁹ O dönemde Belgrat ve civarındaki kalelerden gelerek Bosna'ya yerleşen göçmenlere vergilerden 10, askerlikten de 25 yıl muafiyet tanınmıştı.³⁰ Ancak Bosna, Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'ya yerleştirilen göçmenler buralarda iskân edilmeyi istememişlerdir. Çünkü Anadolu'da iskan edilen göçmenlere verilen askerlik ve vergi muafiyetlerinin daha uzun olduğunu biliyorlardı.³¹ Diğer taraftan bu coğrafyalarda yoğun bir göçmen birikimi vardı ki Makedonya Bosna-Hersek ve Tuna boylarından kaçmış olan göçmenlerin barınağı haline gelmişti.³²

Bosna-Hersek'teki diğer büyük bir ayaklanma olan ve Avusturya'nın çıkmasında önemli rol oynadığı 1875 tarihli ayaklanmada Paris Barış Antlaşması'ndan sonra Karadağ, Sırbistan ve Girit'in isyanlar yoluyla bazı imtiyazlar kazanmış olmaları da teşvik edici unsurlardandı.³³ Nevesin kazası Hıristiyanlarının vergi vermemek için harekete geçmeleri 1875 Hersek ayaklanmasının görünürdeki başlangıç nedenidir. Ayaklanma başlayınca batılı devletlerin karışmasını engellemek amacıyla Osmanlı hükümeti ayaklanmayı bastırmak için kuvvet kullanmak yerine olayı nasihatçiler aracılığıyla halletmek istemişti. Ancak bu yola başvurulması Osmanlı Devleti'nin güçsüz olduğu izlenimini yarattığı için ayaklanma daha da yayılmıştır.³⁴ Ayaklanmanın giderek yayılması başta Avusturya ve Rusya olmak üzere, batılı devletleri Balkan sorunuyla ilgilenmeye yöneltmişti. Söz konusu batılı devletlerin Hersek'i bahane ederek iç işlerine karışacağını gören Osmanlı hükümeti 2 Ekim 1875'te Bosna-Hersek'e yeni ayrıcalıklar verme yoluna gitse de yine de ayaklanma bastırılmamıştır.³⁵

²⁷ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 13.

²⁸ Ahmet Cevat EREN, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 54.

²⁹ EREN, 1966, s. 76-77.

³⁰ OSMANLI BELGELERİNDE BOSNA HERSEK, Yay. Hzl. H. Yıldırım Ağanoğlu-Sebahattin Bayram-Mümin Yıldıztaş, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2009, s. 273.

³¹ Misha GLENNY, Balkanlar 1804-1999, Çev. Mehmet Harmanlı, Ayhan Matbaası, İstanbul 2001, s. 98.

³² Nedim İPEK, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 49.

³³ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 17-18.

³⁴ AKGÜNDÜZ, 2013, s. 118; Bayraktar, a.g.m., s. 68.

³⁵ Hatice BAYRAKTAR, "Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler", Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni 2007/1, s. 68.

1875 yılından itibaren Bosna-Hersek ve Sırbistan’da çıkan ayaklanmalar yüzünden Osmanlı Devleti zor durumda kalmış ve Tuna boyundaki bazı şehirleri boşaltmıştı. Bu tahliye edilenlere ek olarak savaşlar nedeniyle yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı Devleti’ne sığınanlardan oluşan 200.000 göçmen İstanbul ve Edirne civarlarına gelmiştir. Ayrıca bir kısım Hıristiyan ahali de mevcut huzursuzluklar yüzünden Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ’dan ayrılarak Rusya ve Avusturya’ya göç etmek zorunda kalmıştır.³⁶

Hıristiyanlar tarafından 1875 yılında başlatılan Bosna-Hersek ayaklanmasına önce Karadağlılar sonra da Sırpın karışmış ve böylece ayaklanma Balkanlar’da genel bir ihtilal halini almıştır. Osmanlı Devleti’nin Bosna ve Bulgaristan’daki isyanlarla uğraşırken bunu fırsata çeviren Sırp ve Karadağlılar Temmuz 1876’da Osmanlı Devleti’ne saldırmışlardır.³⁷ Bu iki devletin Osmanlı Devleti’ne saldırılarına vesile olan şey onları Rusya’nın teşvik etmesiydi ve arkasından Rusya da Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan edecektir.³⁸ Yaşanan çatışmalar sırasında Osmanlı Devleti’nin Sırbistan karşısında elde ettiği başarılar batılı devletlerin müdahalesine neden olmuştu. Bu yüzden Balkan meselelerini görüşmek üzere 23 Aralık 1876’da İstanbul’da Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya’nın katıldığı “Tersane Konferansı” toplanmıştır.³⁹

2. 93 HARBİ İLE BAŞLAYAN BOSNA GÖÇLERİ VE OSMANLI DEVLETİ’NİN BOSNALI MUHACİRLERE KARŞI TUTUMU

Büyük devletler Balkanlardaki huzursuzluklar ve Bosna-Hersek ile Bulgaristan’a özerklik verilmesi gibi konuları görüşmek üzere İstanbul’da toplanmışlardı. Bu arada ilan edilen Kanun-ı Esasi ile ortaya konulan toprak bütünlüğü prensibi Bosna–Hersek ve Bulgaristan için talep edilen özerklikler ile bağdaşmadığından konferanstan bir sonuç çıkmamış ve bu durum Rusya’nın, Osmanlı Devleti’ne savaş açmak için aradığı gerekçeyi bulmasını sağlamıştı. Ancak İngiltere’nin Rusya’ya cephe almaya başlaması üzerine Rusya’nın Balkanlarda yapılmasını istediği reformları belirlemek için yeni bir konferans teklifi de Osmanlı Devleti tarafından reddedilmişti. İşte bunun üzerine Rusya Osmanlı’ya savaş açmıştır. Bu gelişmelere bakıldığında 1875 Bosna-Hersek isyanı ile ortaya çıkan olayların, Osmanlı Devleti’ne çok pahalıya mal olacak büyük bir savaşın çıkmasına neden olduğu görülmektedir.⁴⁰

Osmanlı tarihinde önemli dönüm noktası teşkil edecek kadar büyük sonuçları olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Rumeli coğrafyasında büyük değişikliklere yol açmıştır. Savaşın coğrafi değişiklik bağlamında önemli götürüleri olmuştu. Balkanlar’ın doğusunda bir Bulgaristan Krallığı kurulmuş, daha batıda ise savaş sonrası Osmanlı’nın durumundan faydalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek’i işgal etmiştir.⁴¹

³⁶ EREN, 1966, s. 78.

³⁷ Justin MCCARTHY, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s. 64; Mahmut BOLAT, “I. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti Dış Politikası’nın Genel Bir Değerlendirmesi”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 1, sayı 1, 2014, s. 18; EREN, 1966, s. 78.

³⁸ Nadir DEVLET, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 62.

³⁹ BOLAT, 2014, s. 18; EREN, 1966, s. 78.

⁴⁰ YILMAZATA, 2012, s.61-63; BOLAT, 2014, s. 18-19.

⁴¹ Atilla ÇETİN, “Rumeli Vilayeti’nin Durumu Hakkında Safvet Paşa’nın II. Abdülhamid’e Sunduğu 1880 Tarihli İki Önemli Arızası”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 15, Sene 1995-1997, s. 563; Stefanos YERASİMOS, Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 62.

Bu savaşta alınan büyük yenilgi sonucunda sadece Bosna-Hersek'ten değil, işgale uğrayan ve elden çıkan Kars, Ardahan, Batum, Romanya, Bulgaristan, ve Makedonya'dan da göç hareketleri olmuştur. Buralarda yaşayan Türkler, Çeçenler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Lazlar ve daha pek çok Müslüman kavim toprakları terk ederek Osmanlı ülkesine göç etmişlerdi.⁴²

93 Harbi sonunda toplanan Berlin Kongresi'nde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'te asayişini sağlayamadığını ve bu durumun kendilerini rahatsız ettiğini belirtmişti. Bu gelişme üzerine İngiltere Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal edilmesini önermiş ve bu öneri Rusya tarafından da kabul edilmişti.⁴³ Berlin Anlaşması'nın Avusturya'nın Bosna-Hersek'e yerleşme koşullarını içeren 25. Maddesine göre Bosna ve Hersek eyaletleri asker bulundurulmak suretiyle Avusturya yönetimine bırakılacak ancak hukuki açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktır. Diğer bir deyişle burası bir eyalet olarak 1908'e kadar Osmanlı Devleti'ne görünüşte bağlı kalacaklardır.⁴⁴ Berlin Anlaşması'ndan çıkan Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal kararına ilk tepki, Hıristiyan bir yönetimi kabullenmek istemeyen Müslüman Boşnaklardan gelmişti. Müslümanların tepkisini ve savaşacakları uyarısını dikkate almayan Avusturya kuvvetlerini 27 Temmuz'da Sava nehrinden geçirek Bosna'yı işgale başlamıştır.⁴⁵ Berlin Antlaşması'nın kendisine verdiği Bosna-Hersek'i işgal hakkını kullanmak amacıyla büyük bir orduyla harekete geçen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaşmıştı. Hıristiyan bir devlet idaresine girmeyi reddeden Boşnak halkı işgal ordularına karşı çete savaşı ile mücadeleye girişmişti. Ancak bu direnişi üç ay kadar sürdürebilmişlerdi.⁴⁶

Avusturya'nın işgaline Boşnakların şiddetle karşı çıkmasına rağmen önce Hersek'in merkezi olan *Mostar*, sonra da *Bosnasaray'daki direnişler kırılmış ve Avusturya işgal girişimleri 28 Ekim 1878'de tamamlamıştır.*⁴⁷ Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi aynı zamanda Müslüman halka karşı baskı ve zulüm döneminin de başlangıcı olmuştur. Yerel Müslüman yöneticilerin görevden uzaklaştırılması, din değiştirilmesi için yapılan zorlamalar, Müslümanların çocuklarına Katolik okullarına gitme zorunluluğunun getirilmesi, camilerin kiliseye çevrilmesi, depo yapılması veya diğer mülklerle birlikte tahrip edilmesi ve ağır vergiler Bosna-Hersek Müslümanlarına karşı yapılan zulüm ve baskılardan bazılarıdır.⁴⁸

İşgale karşı direnişin yaşandığı dönemlerde Bosna-Hersek'ten büyük dalgalar halinde yapılmaya başlayan göçler ortaya çıkmıştı.⁴⁹ İşgal edilen Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun uyguladığı baskıcı siyaset nedeniyle Osmanlı topraklarına doğru başlayan göçlerde ilk başlarda gelenlerin sayısı oldukça azdı ve bunların büyük çoğunluğu aydınlar ile

⁴² EREN, 1966, s. 78-79; Kemal KARPAT, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 98.

⁴³ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 20-21.

⁴⁴ BAYRAKTAR, 2007, s. 69; YILMAZATA, 2012, s. 68.

⁴⁵ YILMAZATA, a.g.e., s. 74.

⁴⁶ Genç Osman GEÇER, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları", Türklük Bilimi Araştırmaları, XXVIII, 2010, s. 193.

⁴⁷ Amra Dedeic KIRBAÇ, "Boşnakların Türkiye'ye Göçleri", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, sayı 35, (Mart-Nisan), Kırgızistan 2013, s. 5; KAPTAN, 2008, s. 15; BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 21.

⁴⁸ Yakup AHBAB, "Sonu Gelmeyen Misafirlik: Muhaceret Bosna Muhacirlerinin Kosova'da İskanı", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, cilt 1, sayı 1, Temmuz 2015, s. 2; KAPTAN, 2008, s. 15-16.

⁴⁹ KIRBAÇ, 2013, s. 5.

yüksek mevkilerdeki memurlardan oluşuyordu. Bununla birlikte bu başlangıç etkisi uzun süre devam edecek bir hareketinde başlangıcıydı. Hemen sonra daha büyük göç dalgaları gelmeye başladı.⁵⁰ Bosna-Hersek'in işgal edilmesiyle birlikte 600.000 kadar Müslüman yurtlarını terk ederek Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da elinde kalan topraklarına göç etmişlerdir.⁵¹ Yapılan bu göçlerle Anadolu'ya gelen göçmenler arasında daha önce Rusya'nın baskılarından kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve Rumeli'de iskan edilmiş olan Kafkas göçmenleri de vardı.⁵²

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilen Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yapılan göçlerin temel nedeni, Müslüman ahalinin bu işgali kabullenememiş olmasıdır. Avusturya-Macaristan yönetimini "işgalci" olarak gören çok sayıda Boşnak'ın kendilerine yaşamak için daha güvenli bir yer bulmak amacıyla harekete geçmesi işgalin meşruiyetini kabul etmemiş olmalarındandır.⁵³

Bosna-Hersek'ten göç etmek isteyenler için Avusturya hükümeti, arazilerini satmış, askerlik hizmetini yapmış, borç veya alacak bırakmamış olmaları ve pasaport almak gibi gibi şartlar koymuştu. Bütün bu şartlar yerine getirildikten sonra yola çıkan göçmenler için ilk durak yeri Belgrat idi. Burada toplanan göçmenler trenlere bindirilerek Üsküp'e, oradan da yine trenle Selanik'e aktarılıyorlardı. Selanik'ten de gemilerle Anadolu'ya taşınıyorlardı.⁵⁴ Bosnalı Müslümanlarının göç etmek için Osmanlı Devleti'ne toplu müracaatları gelmeye başlayınca, mesele 27 Nisan 1879 tarihinde Meclis-i Vükelada ele alınmış ve 400.000 göçmenin birden Osmanlı topraklarına göç etmesinin büyük sakıncalara yol açacağına hükmedilmişti. Çünkü bu kadar çok sayıda göçmenlerin göç masrafları, iaşeleri, iskânları ve diğer masraflarının tamamının karşılanması mümkün değildi. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki asıl tutumu Bosna-Hersek'ten Müslümanların ayrılmaması ve buralarda Müslüman nüfusun varlığının korunması yönündeydi. Bu stratejik yaklaşıma uygun olarak Bosna Müslümanlarının topluca göç etmelerinin önlenmesi gerekiyordu. Buna rağmen yine de göç etmek hususunda ısrarlı olan Bosnalı göçmenlerin Selanik'ten askeri gemilerle Anadolu'ya geçirilmeleri ve iskânları için elden gelen her türlü yardımın yapılması kararlaştırılmıştı.⁵⁵

Gelen göçmenlerin iskanları yapılırsa bile göçlerin ardı arkası kesilmediği için Osmanlı Devleti'nde gelen göçmenleri iskân etmek için gönderecek uygun arazi sıkıntısı da ortaya çıkmıştı. Önceleri gelen göçmenler sahipsiz ve boş arazilere, mîrî arazi ve vakıf arazileri ile harabe köylere yerleştirilmişti. Bu araziler dolduktan sonra yaylalara ve meralara yerleştirilmeye başlanmış hatta bataklıklar bile iskan bölgesi yaratmak için kurutulmaya başlanmıştı. Arazi sıkıntısı yüzünden Anadolu ve Balkanlar'dan sonra iskân bölgeleri Irak, Suriye, Kıbrıs, Ege Adaları, Trablusgarp, Bosna ve Yanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır.⁵⁶

⁵⁰ GEÇER, 2010, s. 193.

⁵¹ Erdal TAŞBAŞ, Halifenin Gölgesine Sığınanlar Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 126.

⁵² Kemal KARPAT, Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 95.

⁵³ GEÇER, 2010, s. 194.

⁵⁴ AHBAB, 2015, s. 2-3.

⁵⁵ AHBAB, 2015, s. 3-4.

⁵⁶ Abdullah SAYDAM, "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", Osmanlı, cilt. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 683.

1884 yılında İstanbul'a gelmiş olan Bosna göçmenlerinin iskân edilebilmesi için sahil bölgelerinde bulunan boş ve uygun arazilerin araştırılarak bildirilmesi amacıyla İzmir, Kastamonu, Konya, Adana, Edirne, Selanik, Halep, Bağdat, Trablusgarp, Yanya ve Sam valilikleri ile Kudüs-i Şerif ve Serfice mutasarrıflıklarından bilgi istenmiştir. Bunlardan Anadolu'da yer alan bölgelerden gelen yazıların cevapları ise şu şekildedir:

İzmir'den gelen cevaba göre Menemen'de 10.000 dönüm boş arazi vardır ancak buralar ziraata uygun değildir. Fakat Çeşme'de bulunan 7.000 dönüm boş arazi ise sadece bağ yapmaya uygundur. Bunun yanı sıra diğer sahillerde 140 hanelik göçmen kafilesini iskân etmeye yeterli araziler bulunmaktadır. Kastamonu valisinin gönderdiği telgrafa göre bölgede ormanlar tarlaya çevrildiği halde bile Bartın'da 100 ve Sinop'ta 500 hanelik bir göçmen iskanı yapılabilmesi ancak mümkündür. Bunun dışında da iskana uygun başka boş arazi bulunmadığı bildirilmiştir. Konya vilayetinden cevaben gelen telgrafa göre Antalya sahilinde göçmen iskânına yeterli, verimli ve verimsiz olmak üzere toplam 700 hanelik göçmen alabilecek kadar uygun arazi bulunduğu bildirilmektedir. Adana Valiliğinden gelen telgrafa göre ise eğer göçmenler İçil sahilinin havasına dayanabileceklerse buralara 1.000 hanelik muhacir yerleştirilebileceği bildirilmiştir. Yine bölgenin yayla kısımlarındaki soğuk havaya uyum sağlayabilirlerse buralarda da 1.000 hanelik muhacir iskânı yapılabilecek boş arazinin mevcut olduğu kaydedilmiştir. Bunlara ek olarak Trabzon, Hüdâvendigâr ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valilerinden gelen telgraflara göre ise o bölgelerde göçmen iskânına elverişli boş arazi bulunmadığı bildirilmektedir.⁵⁷

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun işgal girişimi nedeniyle Hristiyan idaresi altında kalmış Bosna- Hersek Müslümanları, yeni yönetimin baskıları ve asimilasyon faaliyetleri karşısında kimliklerini koruyabilmek amacıyla Osmanlı topraklarına göç edebilmek için Belgrad Sefareti'ne başvurmuşlardı. Göç etme girişiminde bulunan Bosna Müslümanlarının bir kısmına Belgrat Sefiri İbrahim Fethi Bey tarafından masraflarını karşılamak amacıyla bir miktar para verilmişti ancak göç edenlerin çokluğu nedeniyle Bosnalı göçmenlerin sorunlarının bu şekilde çözülmesinin imkanı yoktu. Bu nedenle Belgrat Sefareti'nden Umum Mekâtib-i Askeriyye-i Şahane Nazırlığı'na gönderilen yazıda göçmenlerin masrafları için yardım edilmesi istenmişti. Bun mukabil Umum Mekâtib-i Askeriyye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa tarafından hükümete yazılan 4 Mayıs 1898 tarihli arzda, en azından ekonomik anlamda kötü durumda olan göçmenlerin Üsküp'e kadar gidebilmelerini sağlamak için Belgrad Sefareti'ne bir miktar tahsisat ayrılarak Osmanlı Bankası tarafından ödenmesi talep edilmişti.⁵⁸ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bireysel olarak başvuru yapan göçmenlerin masraflarına da yardımcı olduğu sık sık göze çarpmaktadır. Örneğin Bosna'da bulunan ailesini getirmek için oraya gidecek olan Bosna muhacirlerinden İbrahim bin Abdullah Osmanlı hükümetine, ailesini İstanbul'a getirebilmek için gerekli masrafın karşılanması isteğini içeren 1900 Mart tarihli bir dilekçe vermişti. Bu muhacirin dilekçesi karşılık bulmuş ve masraflarının Bosna muhacirlerinin harcamaları için tahsis edilmiş olan 10 milyon kuruşluk tahsisattan karşılanmasına olur verilmiştir.⁵⁹

⁵⁷ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. Y. A. Hus. 176/32, belge no: 24) s. 114-134.

⁵⁸ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. Y. MTV, 175/183, belge no: 31) s. 150-153.

⁵⁹ BOA, DH.MKT, 2327/136.

Sadece gelmekte olanlar değil, iskânları yapılmış Bosnalı göçmenler için de gerekli olan çeşitli masrafların Osmanlı Devleti tarafından yapıldığı görülmektedir. Örneğin daha önce Karamürsel Kazası'nın Tahtalı mevkiinde iskân edilmiş 40 haneden oluşan Bosnalı muhacir topluluğu yaşadıkları yere bir cami ve okul yapılması için Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na başvurmuşlardır. Dilekçeyi veren göçmenler bu binaların yapımında kullanılacak taş ve keresteyi kendilerinin temin edeceğini ve işçiliğini de yapacaklarını beyan etmişlerdi. Komisyonun isteği ve uygun bulması üzerine bu inşaatların yapılabilmesi için gereken 3.000 kuruşun hazineden tedarik edilerek göçmenlere verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰ Rumeli'den Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin bir kısmını oluşturan Bosnalı Müslümanlar muhacirlerle devletin oldukça yakından ilgilendiği görülmektedir. Öyle ki Temmuz 1900'de Bosna muhacirlerinin iskânı için arazinin keşif ve kontrol edilmesi için padişah iradesiyle Mirliva Rıza Paşa görevlendirilmişti.⁶¹ Yine Osmanlı topraklarına gelmekte olan Bosna muhacirlerinin masraflarının karşılanabilmesi amacıyla Bulgar Sefareti adına açılan frank kredisinin, Müslüman muhacirlerin iskân işlerinin Muhacirin-i İslamiye Komisyon-ı Âlisi tarafından yerine getirildiği için bu komisyona ait olması karara bağlanmıştı.⁶²

Osmanlı Devleti hâkimiyet iddiasını sürdürmek istediği Bosna-Hersek gibi yerlerden topluca göç etmek isteyenlerin taleplerini genellikle geri çevirmekteydi. Ancak tamamen kaybedilen ya da İran, Kafkasya gibi bölgelerden gelen talepleri, Müslüman nüfusu artırma adına kabul etmekteydi. Bununla birlikte toplu göç taleplerinin kabul edilmediği bölgelerden gelen bireysel başvurular da kabul görmekteydi.⁶³ Toplu göçlerin yapılmasına Osmanlı Devleti'nin karşı çıktığı Bosna-Hersek, Müslüman nüfusun varlığıyla elde tutulmaya çalışılan bir bölgeydi. Bu bölgedeki ahalinin Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine göç etmeleri buralarda Müslüman nüfusun azalmasına sebep olacağı için bölgedeki nüfusun burada yaşamaya devam etmeliydi. Bu durumun devletin yararına olacağına dair 9 Mart 1901'de Ragusa Şehbenderliği'nden Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na bir tahrirat gönderilmiştir. Bosna ve Hersek Müslümanlarının göçlerinin eskiden beri devam ettiği ancak son yıllarda bu iki eyaletten yaşanan göçün çok fazla olduğuna işaret edilmiştir. Sadece 1900 yılında göç edenlerin miktarının 20.000'e ulaştığına dikkat çekilmiştir. Tahrirata göre bölgede yaşayan Müslümanlar toplam nüfusun üçte birini oluşturmakta ve 400.000'i bulmaktadır.⁶⁴

Birincisi 1879 yılında olmak üzere 1882, 1889-1902 ve 1908-1909 yıllarında Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara büyük göç hareketleri yaşanmıştı. Her ne kadar Boşnak göçlerine karşı da olsa Osmanlı Devleti, sınıra kadar gelenlerin geri gönderilmesinin halifeliğin şanına aykırı olacağından dolayı Boşnak muhacirlerin Rumeli Vilayetlerinde iskân edilmelerine izin vermişti.⁶⁵ Osmanlı Devleti Bosnalı Müslümanlarla yakından ilgilense de aslında onların topraklarını terk etmeleri sonucu buralarda Müslüman nüfusun yok olmasını önlemeye çalışıyordu. Bir taraftan da göç edenlere yardım etmek için elinden geleni yapıyordu. Ancak Bosna Müslümanların kendilerine yapılan kötü muamele sonucu yaşadıkları yerlerden göç etmeye

⁶⁰ BOA, A.MKT.MHM, 520/7.

⁶¹ BOA, DH.MKT, 2395/29.

⁶² BOA, DH.MKT, 2504/102.

⁶³ Nedim İPEK, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 377.

⁶⁴ BOA, Y.MTV, 212/62.

⁶⁵ AHBAB, 2015, s. 2.

mecbur kaldıkları ve bunların Kosova Vilayeti'nde iskân edildiği Nimçe Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. Devlet politikası gereği Müslümanların yerlerini terk etmelerinin uygun görülmemesi nedeniyle 5 Şubat 1908'de bu konuda ne yönde karar alınması gerektiği Muhacirin-i İslamiye Komisyonu tarafından hükümete sorulmuştur. Alınan karar şu şekildedir: *Osmanlı ülkesinde yerleşmek için gelip başvuranların kabul edilmesi hilafet makamının şanındandır. Bu şekilde gelenler Rumeli vilayetlerindeki boş ve münasip yerlere iskân edilmelidir. Ancak henüz memleketlerinde bulunup da bu tarafa gelmek düşüncesinde olanlara gelince, bunların miktarı çok olacağından iskânları ve ihtiyaçlarının karşılanmasının müşkülâtı nedeniyle telef olabilecekleri, bu yüzden de buna mahal vermemek için gelecek olanlara bu şekilde malumat verilmelidir.* Bu karar gereğince gördükleri baskılardan kaçarak gelen Bosnalı Müslüman muhacirler Kosova'da iskân edilmişlerdi.⁶⁶

3. BOSNALI GÖÇMENLERİN ANADOLU'DA İSKANLARI

Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgal etmesi sonucunda meydana gelen büyük göç dalgasından en fazla etkilenen Boşnaklar olmuştur. Göçlerin başlangıcında yaşadıkları terk edenler sadece kendilerini güvende görmeyen eski memurlar ve nüfuzlu kimselerdi. Ancak 1881 yılında Avusturya-Macaristan tarafından yürürlüğe konulan yeni bir askerlik yasası Bosnalı Müslümanların kitleler halinde göç etmelerine neden olmuştur. Kitlesele özellikler taşıyan bu göç dalgası 1883 yılına kadar sürmüş, bu tarihten sonra nispeten durulmuştur. 1900 yılına kadar göçler azar azar devam ettiğinden, gelen göçmenlerin sevk ve iskânlarında pek sıkıntı yaşanmamıştır. Örneğin 2 Şubat 1885'te Romanya ve Bosna'dan İstanbul'a gelen 5 göçmen Yeniöz ve Selanik'e sevk edilmişlerdi. Aynı vesikaya göre ertesi gün yedi Bosnalı göçmen ise iskân edilmek üzere Mudanya yoluyla Bursa'ya gönderilmişlerdi.⁶⁷ Ancak 1900 yılından sonra göçler yine artmaya başlayacaktır.⁶⁸

Bosna'dan Osmanlı topraklarına Mart 1886-Şubat 1887 tarihleri arasında 553, Mart 1891-Ocak 1892 tarihleri arasında 1.162 ve 1897-1898 yılları içinde ise 259 göçmen gelmiştir.⁶⁹ Azar azar da olsa bir yandan göçler devam ederken öte yandan da Avusturya'nın 1878'de ele geçirdiği Bosna-Hersek'te uyguladığı zulüm ve göç ettirmeye yönelik zorlayıcı politikaları yüzünden 1882-1900 yılları arasında topraklarını ter ederek kaçan Boşnak sayısı 120.000'e ulaşmıştı.⁷⁰ Bu dönemdeki göçler kapsamında 1878-1894 yıllarında Osmanlı topraklarına sığınan Bosnalı göçmenlerden 1363 kişi Karamürsel ve civarına yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenlerin isimleri, cinsiyetleri, meslekleri, ikamet yerleri ve memleketleri cetveller halinde kayıt altına alınmış ve hükümete sunulmuştur.⁷¹

⁶⁶ BOA, MV, 118/10.

⁶⁷ BOA, Y.MTV, 17/11.

⁶⁸ H. Yıldırım AĞANOĞLU, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 37.*

⁶⁹ İPEK, 1999, s. 152-153.

⁷⁰ AĞANOĞLU, 2003, s. 100-101.

⁷¹ *Verilen kayıtlara göre bu göçmenlerin meslekleri ziraat, rençberlik, çiftçilik, manifaturacı, kunduracı, tüccarlık, zabıta, zabıtiye, bakkallık, marangozluk, berberlik, eskicilik, işçilik, terzilik, kahvecilik, zanaatçı, sarraçlık, müderrislik, saatçilik, aşçılık, tellak, doğramacılık, demircilik, satıcılık ve muallim gibi geniş bir mesleki yelpazeyi kapsamaktadır.* TAŞBAŞ, 2017, s. 127-128.

Üsküdar'a gelmiş olan ve Hazîne-i Hâssa Nezareti'nce o civarda bulunan devlet çiftliklerinde iskân edilmeleri istenilen çok sayıda Bosnalı göçmen vardı. İskânları yapılarına kadar işleri sağlanan ve nezaretten gelen memurlara teslim edilen göçmenlerin isim ve yaşlarını gösterir liste Muhâcirin Komisyonu tarafından hükümete takdim edilmişti. 2 Ağustos 1891 tarihi bu belgeye göre Varna yoluyla Bosna'nın Gradiška Kasabası'ndan gelen göçmenler 78 erkek ve 61 kadın olmak üzere 139 kişiden oluşmaktaydı.⁷² Yine İstanbul'un Anadolu yakasında 1895 yılında bir grup Bosnalı göçmenin iskân edildikleri görülmektedir. Beykoz civarındaki devlet çiftliklerinde bulunan araziler köy teşkiline uygun bir şekilde taksim edilecekti. Bu işin sorunsuz yapılabilmesi için buraya yerleştirilecek Bosna-Hersek göçmenlerinin isimlerini içeren bir defter düzenlenip Bosna-Hersekliilerin ileri gelenlerine onaylatıldıktan sonra takdim edilmesi Erkan-ı Harbiye tarafından istenmişti. Ancak İstanbul'da bulunan Bosnalı ileri gelenleri iskân yerlerini önceden görmek istemişlerdi. Bu nedenle arazinin taksimi ve göçmenlerin iskânından önce, o bölge mühendisinin çiftliklerin Hazine-i Hâssa'da bulunan haritalarını göndermeleri istenmiş, iskânlar da bundan sonra gerçekleştirilebilmişti.⁷³

Sadece 1900 yılında Bosna'dan kaçarak Üsküp'e gelen göçmenlerin sevk ve iâşe masrafları için 24.000 kuruş harcanmıştı. Bu masraf Girit göçmenlerinin sevk ve iskân masrafları için bastırılan muhacir iane pulların gelirlerinden karşılanacaktır.⁷⁴ Eğer bu ve benzeri yollarla göçmen sevk ve iskan masrafları karşılanmazsa bir süredir göç halinde olan ve Selanik İskelesi yoluyla İstanbul'a gelen Bosnalı Müslüman muhacirlerin uzun süre Selanik'te kalmaları sefalet ve perişanlık içine düşmelerine neden olacaktır. Bu nedenle 6 Mart 1901 tarihli Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesi'nin yazısında Bosnalı Müslüman muhacirlerin göçlerinin teminat altına alınması, gerekli yardım ve masrafların yapılması konusunda zerre kadar kusur edilmemesi ve gereken masrafların muhacirin pul hâsîlatından karşılanması buyrulmuştur.⁷⁵ Yine aynı yılın 9 Haziranında, Fransa kumpanyasının Balkan Vapuru ile Selanik'ten gelip İskenderun'a sevk edilmek üzere Gayet Vapuru'na aktarılan 181 Bosnalı muhacirinin İskenderun'a gönderilip sefalette bırakılmak istenmediği için Ankara ve Konya gibi yerlerde iskân ettirilmesi Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na tebliğ edilmişti. Hüdavendigâr Vilayeti'nde akrabaları bulunan 16 muhacir akrabalarının yanına gönderilmelerini istemişler ve bu istekleri kabul edilerek Mudanya Vapuru'yla Bursa'ya sevk edilmişlerdir. Konya'ya gönderilmesi düşünülen geri kalan 165 göçmen ise orada Girit göçmenlerinin çok olması nedeniyle Ankara Vilayeti'ne sevk edilmek üzere İzmit'e gönderilmişti. Bu göçmenlerin güvenli ve rahat bir şekilde trenle Ankara'ya gönderilmeleri de İzmit Mutasarrıflığı'ndan talep edilmiştir. Gönderilen göçmenlerin iskânlarının bir an önce yapılması konusunda Hüdavendigâr ve Ankara vilayetlerine talimat verilmişti.⁷⁶

Bir taraftan gelen göçmenlerin iskan işleriyle uğraşan Osmanlı Devleti diğer taraftan da Bosna'da yaşayan Müslümanların sorunları ile de yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Babıali Tercüme Odası'nın 8 Nisan 1901 tarihli tercümesine göre Raguza Başşehbenderliği Osmanlı hükümetine, Avusturya'nın Bosna-Hersek Müslümanlarına karşı yürüttüğü baskı ve asimilasyon

⁷² BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. Y. Mtv, 53/10, belge no: 28) s. 141-147.

⁷³ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. Y. Mtv, 120/109, belge no: 29) s. 148-149.

⁷⁴ OSMANLI BELGELERİNDE BOSNA HERSEK, 2009, s. 283.

⁷⁵ BOA, İ.HUS, 87/1318 Za-35.

⁷⁶ BOA, Y.MTV, 203/65.

faaliyetleri ile buna karşı alınmasını istedikleri önlemleri içeren bir yazı sunmuştu. Söz konusu yazılı belgeye göre Avusturya yönetimi kendi politikalarına göre Müslüman Bosna halkını kendi tarafına çekmek amacıyla onların arasına nifak tohumları ekmekte ve bunun için çok sayıda misyoner göndererek, gelecekte Bosnalılar üzerinde etkili olabilecek şahısları kendi yanına çekmeye çalışmaktadır. Bunun için de Hıristiyanlık ve Avusturya milliyetini kabul ettirerek Osmanlı düşmanlığını aşılama için okullar açmıştır. Çeşitli makamlara, halifeye bağlı kişiler yerine Avusturya'nın politikalarına hizmet edecek menfaatçi kimseleri atama yoluna gitmiştir. Ayrıca halkın arasına nifak ve gizli hileler sokabilecek olan ve Avusturya'nın propagandalarını yapacak bazı gazetecilere de arka çıkmaktadır. Ancak Bosna-Hersek'te Müslüman, Slav ve Katolik topluluklar arasına nifak sokma politikası çok da başarılı olmamıştır. Bu yüzden politika değiştirme yoluna giden Avusturya Müslümanları perişan ederek göçe zorlamaya karar vermişti. Bundan sonra Müslümanlara zulmetmeye başlayan Avusturya onların mal, can ve namus güvenliğinden mahrum bırakmış, ibadetlerini yapmalarına engel olmaya başlamıştır. Yukarıdaki gelişmeleri rapor eden Raguzalı Başşehbenderliği'nin kaleme aldığı, din adamları ve ulemanın Müslüman halk tarafından seçilmesi, bölgeye Avusturya'nın politikalarına teslim olmayacak memurların atanması, Müslüman çocuklarını eğitimi için okullar açılması veya onların Osmanlı ülkesindeki diğer okullara kabul edilmesi gibi Bosna-Hersek Müslümanlarının hukukunu koruyacak tedbirler alınması ve bunlar için Osmanlı Devleti'nin Avusturya nezdinde girişimlerde bulunmasına dair istekleri içeren bir yazı gönderilmişti.⁷⁷ Raguzalı Başşehbenderliği'nden gelen dilekçeye karşılık, gerekenlerin yapılması için Sadarettin Hariciye Nezareti'ne 11 Mayıs 1901 tarihli bir yazılı talimat verilmişti. Talimatta Bosna-Hersek Müslümanlarının memleketlerini terk etmelerine neden olan sebeplerden bahsedilerek Müslüman halkın yerlerinde kalmalarını sağlamak için gereken şeylerin yapılması istenmektedir.⁷⁸

Bir taraftan Bosnalı göçmenlerin gelmesini engellemek ve bir taraftan da gelenlerle ilgilenmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, aynı zamanda iskânları da tamamlamaya çalışıyordu. 1901 yılında iskanları yapılan Bosna göçmenleri için yeni kurulan birçok yerleşim birimi de meydana getirilmişti. Sevk edilen Bosna muhacirlerinin iskân edilmeleri neticesinde Sivrihisar Kazası'nda bir mahalle oluşturulurken Sarıgöl Yaylası'nda, Güğüm mevkiinde, Başpınar'da, Yelen mevkiinde ve Kuşçağız'da birer köy meydana getirilmişti. Yeni yerleşim birimlerinin oluşturulduğuna dair gerekli bilgiler Ankara İskân-ı Muhacirin memurlarından Reşit Paşa tarafından Haziran 1901'de telgrafla hükümete bildirilmişti. Kurulan bu yerleşimlerden Sarıgöl Yaylasındaki köye Mecidiye, Güğüm mevkiindeki köye Mahmudiye, Başpınar'daki köye Osmaniye, Yelen mevkiindeki köye Orhaniye ve Kuşçağız'daki köye de Sezavengar isimleri verilmiştir. Bir diğer yerleşim yeri olan mahallenin ismi ise Hamidü'l-asar olarak belirlenmişti.⁷⁹ Yine Ankara Çubukabad Kasabası'nda kurulmuş olan mahallenin ismi de İnayet-i Hamidi olarak belirlenmiştir.⁸⁰

⁷⁷ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. HR. SYS, 259/1, belge no: 40) s. 193-196.

⁷⁸ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. A. MTZ. BN. 1/12, belge no: 41) s. 196-197.

⁷⁹ BOA, DH.TMIK.S, 34/44.

⁸⁰ BOA, A.MKT.MHM, 520/15.

İskân için sevkler yapılırken 1901 yılın bahar aylarında birçok bölgeden İstanbul'a gelen göçmen sayıları artmaya başlamıştı. Temmuz 1901'de Akdeniz Boğazı Muhafızlığı'ndan gelen telgrafa göre Selanik'ten gelen ve terhis edilmiş 8 askeri taşıyan Bandırma Vapuru'ndan askerler çıkarıldıktan sonra 200'den fazla Bosnalı göçmen İstanbul'a gönderilmişti.⁸¹ Bunlardan hemen önce gelmiş olan ve Ankara'ya gönderilen Bosna muhacirlerinin vilayette yerleşmek istemedikleri için yerel yöneticilerin muhacirlere çeşitli zorluklar çıkardıkları rapor edilmişti. Zamanında haksız yere zapt ettikleri arazilerin daralmasını istemeyen bazı nüfuzlu kimselerin himaye edildikleri ve bu nedenle göçmenlerin geri dönmelerine izin verildiği Heyet-i İskaniye reisi ve kaymakam tarafından merkeze bildirilmiştir. Bu olumsuzlukların yaşanmasına engel olamadığı ve görevini yapamadığı gerekçesiyle Ankara Vilayeti Valisi Tevfik Paşa'nın görevinden alınması ve yerine başkasının atanması kararlaştırılmıştı.⁸² Bunun dışında, İskân-ı Muhacirin Komisyonu başkanı tarafından gönderilen 19 Temmuz 1901 tarihli yazıda Bosna'dan gelen ve Ankara'da iskân edilen göçmenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler de takdim edilmişti.

Bosnalı göçmenlerin geldikleri ve iskân edildikleri bölgeler, sayıları, iskân edildikleri bölgelerin eski ve yeni adlarını içeren liste aşağıdaki gibidir.⁸³

GÖÇMENLER İÇİN YAPILAN EVLERİN BULUNDUĞU MEVKİLERİN İSİMLERİ					
	Yeni ismi	Eski ismi		Yeni ismi	Eski ismi
1	Feyz-i Hamîdî	Ankara şehrinin doğusunda	9	Tevfikiye	Üçpınarlar
2	Selîmiye	Haymana merkezinde	10	Fâtih	Tatarhamzalı
3	Burhâniye	Ördek Gölü	11	Lütf-i Hamîdî	İncegiz ma'a Çemen
4	Kâdiriye	Kesik Kavak	12	Zıll-ı Hamîdî	Afşar
5	Süleymâniye	Yayla Koyak	13	Halîmiye	Hacıuzun
6	Hamîdâbâd	Çingirli Barutlu	14	İhsâniye	Dutluca
7	Ahmediye	Hoşılar Öreni	15	Ertuğrul	Kapaklı
8	Bâyezid	Karapınar	16	Mesûdiye	Surtak

ANKARA				
Geldikleri yer	Hane	Yetişkin	Çocuk	İskân edildikleri yer
Muhtelif Sancaklardan	833	3120	1126	Şehrin doğusunda
Toplam	833	4246		
HAYMANA KAZASI				
Geldikleri yer	Hane	Nüfus	İskân edildikleri yer	
Tuzla	74	287	Ördek Gölü	
Hersek	11	56	Kesik Kavak	
Mihiyâc	6	22	Yayla Koyak	
Travnik	26	116	Çingirli Barutlu	
Panaluka	57	220	Hoşılar Öreni	
Mostar	4	14	Karapınar	
Bihke	1	9	Üçpınarlar	

⁸¹ BOA, Y.PRK.ASK, 171/56.

⁸² BOA, Y.PRK.A, 12/73.

⁸³ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, (BOA. Y. MTV, 218/79, belge no: 43) s.203-206.

Bosnasaray	15	36	Tatar Hamzalı ve Humalan
Toplam	194	760	
ZİR KAZASI			
Geldikleri yer	Hane	Nüfus	İskan edildikleri yer
Travnik	31	133	İnceğiz Çemen
Tuzla	12	58	Afsar
Bihke	16	80	Hacı Uzun
Panaluka	23	111	Dutluca
Saray	4	19	Kapaklı ve Surtak
Toplam	86	401	
SİVRİHİSAR KAZASI			
Geldikleri yer	Hane	Nüfus	İskan edildikleri yer
Tuzla	49	219	Mahmûdiye (Gügüm)
Travnik	25	119	Orhâniye (Pelek)
Panaluka	28	112	Osmâniye (Baspınar)
Mostar	3	12	Mecîdiye (Yayla)
Bosna-Saray	237	926	Hüdâvendigâr(Kuşçagız)
Bihke	2	7	Nâhiye
Toplam	344	1395	
Genel Toplam	1457	6802	

Yine 1901 yılının 6 Ekim günü 12 kişilik Rumelili küçük bir göçmen kafilesi Bursa'ya gönderilmişlerdi. Ertesi gün ise Varna'dan 60 Rumeli göçmeni, Trieste'den 6 Bosna göçmeni ve Köstence'den 197 nüfus Rumeli göçmeni İstanbul'a gelmişlerdi. Aynı gün hareket eden vapurlarla da 52 haneden oluşan 260 kişilik Rumeli ve Bosna göçmeni iskân için İzmir'e sevk edilmişlerdir.⁸⁴

1901 yılının sonunda Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'ndan, taşrada şimdiki kadar iskanları yapılan ve bundan sonra iskân için gönderilecek olan muhacirler hakkındaki işlemleri gösteren cetvellerin gönderilmesi talep edilmişti. Bunun üzerine Komisyon yerel yöneticilerden *Çatalca, Biga, Edirne, Selanik, Kosova, Aydın, İşkodra, Ankara, Hüdâvendigâr, Kastamonu, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Van, Trabzon, Cezâir-i Bahri Sefîd, Adana, Suriye, Beyrut, Kudüs, Bingazi, Zor, Basra, İzmit, Halep, Konya, Mamûretü'l-aziz ve Manastır* gibi vilayet, mutasarrıflık ve sancaklara iskân edilmiş ve iskân için gelmiş olan muhacirlere ilişkin cetvellerin gönderilmesini istemiştir. Cetvel gönderilmesi istenen yerlerden Çatalca, Biga, Edirne, Selanik, Kosova, Aydın, Ankara, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Van, Trabzon, Cezâir-i Bahri Sefîd, Adana, Suriye, Beyrut, Kudüs, Bingazi, Halep, Konya, Mamûretü'l-aziz ve Manastır'dan komisyona cetveller gönderilmişti. Bu cetvellerde muhacirlerin kadın, erkek, yetişkin ve çocuk sayıları, geldikleri memleketleri (Bulgaristan, Şarki Rumeli, Kafkasya, Dağıstan, Girit, Rusya, Şavşat, Bosna, Panaluka, Mostar, Kırım, Dobruca, Karabağ, İran, Çerkesistan), geliş tarihleri (1897/1898-1900/1901), iskân edilecekleri yerler ve bu yerlere gönderilme tarihleri, hangi vasıta ile sevk edildikleri, iskân tarihleri (1897/1898-1900/1901), yardıma muhtaç olanlar ve olmayanları, muhtaç olan her haneye ne miktar arazi ve ne gibi ziraat alet edevatı, tohumluk ve hayvanat verileceği ve masraflar gibi hususlar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak cetvelde, Girit'ten gelerek Adana Vilayeti'nde iskan edilen muhacirler için 554 tane ev inşa edildiği de ayrıca not düşülmüştür.

⁸⁴ BOA, Y.PRK.ZB, 30/92.

Cetvellerle komisyona tüm bu ayrıntılı bilgileri sunulan göçmenlerin miktarı 282.693'tür. Cetvellere göre Bosna, Panaluka ve Mostar'dan gelip merkez kazada iskân edilecek muhacir sayısı 7386, Ankara vilayetinden gelen takdimde ise aynı yerlerden gelmiş ve iskanları yapılmış olan göçmen sayısı ise 7626'tür.⁸⁵

Topraklarına gelen göçmenleri Osmanlı Devleti'nin iskân etmeyi düşündüğü bölgeler konusunda batılı devletler ve Rusya ile sıkı sık sorunlar yaşanmış ve göçmen iskanları söz konusu olduğunda bu meselenin hiçbir zaman arkası gelmemiştir. Rusya, kendi sınırlarına yakın olan bölgelerde göçmen iskân edilmesine karşı çıkarken, Lübnan dolaylarındaki demiryolu güzergâhları boyunca yerleştirilmesi planlanan göçmenlerin iskanına da Fransa ve İtalya karşı çıkıyordu.⁸⁶ Diğer taraftan Avusturya ile de Balkanlar'dan göçler konusunda sorunlar yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine göç etmek isteyen Bosnalı Müslüman göçmenleri Avusturya Devleti tarafından engellendiği, Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun Meclis-i Vükela'ya gönderdiği 22 Mayıs 1904 tarihli yazısında bildirilmişti. Yaşanan bu sıkıntıdan dolayı komisyon bu göçmenlerin Osmanlı ülkesine kabul edilip edilmeyeceğini hükümete sormak zorunda kalmıştı. Ancak *Bosna'dan daha önce gelen göçmenler her türlü ihtiyacı karşılanarak Ankara taraflarında iskân edilmişlerdi. Ancak bu sefer Bosna dahilindeki Müslüman ahalinin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne göç etmek istemektedir. Eğer buna müsaade edilirse Bosna Müslümanlardan tamamen temizlenecektir ve bu şekilde bir gelişme de uygun olmayan bir siyaset demektir. O yüzden göç etmek için başvurulara buna göre cevap verilmelidir* şeklinde karar alan meclis Bosnalı göçmenlerin gelmelerini engellemeye çalışmıştır.⁸⁷

Ayaklanmaların çıktığı dönemlerden başlayarak Osmanlı Devleti, Bosna'dan gelecek göçmenleri engellemeye çalışmış ama gelenlerin iskanları için de elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır. Arkasından 1878'de Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesiyle buradan yapılan Müslüman göçleri daha da artmıştır. Uzun süre boyunca aynı politikalar ve aynı çalışmalara devam eden Osmanlı Devleti bu göçleri bir türlü engelleyememişti. Bosna'dan yapılan göçler zaman zaman azalsa da sürekli devam etmişti. 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna topraklarını ilhak edince sorun daha da önü alınamaz hale gelecek ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürüp gidecektir.

1907'de Viyana'da Bakanlar Kurulu, uzun süredir işgal altında bulundurduğu Bosna ve Hersek'in uygun bir fırsatta kendi topraklarına katılması yönünde ilke kararı almıştı. Beklenen fırsat, II. Meşrutiyet'in ilanı olmuş ve Osmanlı askeri açıdan çok güçsüz bir durumda iken, Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını ilan etmiştir. Osmanlı'nın bu ilhak karşısında bir şey yapamaması üzerine Rusya ve Sırbistan itiraz etseler de Almanya'nın desteğini arkasına alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu geri adım atmamıştır.⁸⁸

⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM, 516/11.

⁸⁶ TAŞBAŞ, 2017, s. 314.

⁸⁷ BOA, MV, 109/52.

⁸⁸ BAYRAKTAR, 2007, s. 69.

1908'de *Bosna-Hersek*'in Avusturya-Macaristan'a ilhakının ilân edilmesi kararı *Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti* arasında bir gerilim meydana getirmişti.⁸⁹ 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşısında Osmanlı Devleti'nin yapacak pek bir şeyi yoktu ve bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştı.⁹⁰ Avusturya-Macaristan büyükelçisi *Von Pallaviçini* tarafından 6 Ekim 1908'de Osmanlı hükümetine iletilen ve fiilen ilhakın gerçekleşeceğini beyan eden nota ile 21 Ağustos 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunun iptal olduğu da bildiriliyordu. Bosna ile ilgili bütün kararların artık kendisine ait olduğunu bildiren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu oldu-bittisi karşısında Osmanlı Devleti, ilhakı protesto etmekten başka bir şey de yapamayacaktır.⁹¹

SONUÇ

İstanbul'un fethinden sonra hızla Avrupa yönünde genişlemeye devam eden Osmanlı Devleti yaptığı birçok akın sonucunda ancak 1463'te Bosna bölgesine girebilmişti. Bir süre daha devam eden Osmanlı-Macar mücadelelerinden sonra Bosna-Hersek topraklarının fethi tamamlanmıştı. Avrupa'nın içlerine doğru yapılacak seferlerde önemli bir üs görevi gören Bosna coğrafyası bir yandan da dikkat çekici bir İslamlaşmaya şahit oluyordu. Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik alanlardaki politikaları neticesinde Bosna halkının önemli bir kısmı XV ve XVI. yüzyıllarda Müslümanlaşmıştı. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı yönetiminde kalan Bosna-Hersek'te kayda değer siyasi kargaşalara rastlanmamıştı. Ancak Fransız İhtilali'nden sonra bütün Avrupa'yı saran milliyetçilik akımının Bosna-Hersek'i de etkilemesi çok gecikmemişti. Bir taraftan milliyetçilik düşüncesi hızlı bir yayılma gösterirken diğer taraftan Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın politikaları Bosna-Hersek'te etkili olmaya başlayacaktır. Avusturya Macaristan İmparatorluğu bölgeyi kendi siyasi çıkarları ve yayılma alanı olarak kullanmaya çalışırken Rusya Balkanlarda yaşayan Slavları Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmeye çalışıyordu. Bütün bu gelişmelerin neticesinde Osmanlı'nın Balkanlardaki diğer toprakları gibi Bosna coğrafyası da kaynamaya başlayacaktır. Sık sık baş gösteren ayaklanmalar Kırım Savaşı'ndan sonra daha sistematik ve batılı devletlerin müdahaleleri neticesinde de daha büyük boyutlar kazanmıştır. Bu ayaklanmalar bölge halkı üzerinde baskı unsuru olarak göçü tetikleyen nedenlerin başında gelmiştir. 1875 yılında çıkan ve uluslararası bir mesele haline gelen büyük isyandan sonra Osmanlı Devleti Rusya ile tarihinin en ağır sonuçlu savaşlarından birine girişmiş ve savaştan yenik ayrılmıştır. Savaş sonunda, Osmanlı bölgenin asayişini sağlayamamakla suçlanırken, Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesine batılı devletler tarafından göz yumulmuştur.

Bosna bölgesini işgal eden Avusturya Macaristan'ın asimilasyona ve baskıya dayalı politikaları, ayaklanmalar nedeniyle bir süredir zaten yaşanıyor olan Bosna göçlerini kitleleşştirmiştir. Öte yandan çeşitli bölgeden gelen göçmenlere kucak açan Osmanlı Devleti buradan yapılacak göçlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Halkın önemli bir kısmı Müslüman olan Bosna-Hersek'in göç yoluyla Müslümanlardan temizlenmesi ileride o coğrafyanın tamamen kaybına yol açacağı için göçler Osmanlı yöneticileri tarafından hoş karşılanmamıştır. Ancak yine de önü alınamayan bu kitlesel göçler 1883'te kitleselliğini kaybetse de tamamen durmayacaktır.

⁸⁹ BOSNA-HERSEK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ, 1992, s. 22.

⁹⁰ KAPTAN, 2008, s. 16.

⁹¹ YILMAZATA, 2012, s. 140.

Bu tarihten sonra azar azar da olsa Bosna-Hersek'ten yapılan göçler sürekli devam edecektir. Fakat 1900 yılından itibaren Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun politikaları yüzünden Bosna göçleri yeniden artış gösterecektir. Topraklarına gelen göçmenlere yönelik önemli kurumsal politikaları olan Osmanlı Devleti, Bosna muhacirlerinin iskanları için elinden geleni yapmıştır. Önce Balkanlarda iskan edilen Bosna muhacirleri daha sonraki süreçte çeşitli bölgelere dağıtılmıştır. Osmanlı iskan coğrafyalarının başında gelen Anadolu, Bosnalı muhacirlerin iskanlarının yapıldığı bölgelerin de başında gelmiştir. Topraklarını terk ederek Osmanlı topraklarına gelen göçmenler Selanik yoluyla İstanbul'a getiriliyor ve buradan planlı bir şekilde Anadolu'da iskana tabi tutuluyorlardı. Bosnalı muhacirlerin iskan ve iaşeleri konusunda titiz bir çalışma sergileyen Osmanlı Devleti onları Hüdavendigâr Sancağı, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirmiştir. Balkanların diğer bölgelerinden gelen göçmenlerle birlikte bazı belgelerde Rumeli göçmeni diye kaydedilmiş oldukları için bu göçmenlerin sayıları hakkında net bir rakam verilmesi oldukça zordur. Ancak 1860'lı yıllardan bölgenin tamamen Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesine kadar geçen süreçte sadece Bosnalı göçmenler adıyla belgelere yansıyanları 20.000'e yakın bir mevcut tutmaktadır.

KAYNAKÇA

BOA, A.MKT.MHM, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı)

nr. 516/11.

nr. 520/7.

nr. 520/15.

BOA, DH.MKT, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi Kalemî Evrakı)

nr. 2327/136.

nr. 2395/29.

nr. 2504/102.

BOA, DH.TMIK.S, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı)

nr. 34/44.

BOA, İ.HUS, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hususi)

nr. 87/1318 Za-35.

BOA, MV, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları)

nr. 109/52.

nr. 118/10.

BOA, Y.MTV, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)

nr. 17/11.

nr. 203/65.

nr. 212/62.

BOA, Y.PRK.A, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Maruzatı Evrakı)

nr. 12/73.

BOA, Y.PRK.ASK, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat Evrakı)

nr. 171/56.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.

AHBAB, Yakup, "Sonu Gelmeyen Misafirlik: Muhaceret Bosna Muhacirlerinin Kosova'da İskanı", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, cilt 1, sayı 1, Temmuz 2015, ss. 1-9.

AKIN, Hatice. Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2004.

AKGÜNDÜZ, Murat. "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XVIII, İzmir 2013, ss. 111-130.

BAYRAKTAR, Hatice. "Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler", Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni 2007/1, ss. 65-86.

BOLAT, Mahmut. "I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikası'nın Genel Bir Değerlendirmesi", Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 1, sayı 1, 2014, ss. 16- 28.

Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ÇETİN, Atilla. "Rumeli Vilayeti'nin Durumu Hakkında Safvet Paşa'nın II. Abdülhamid'e Sunduğu 1880 Tarihli İki Önemli Arızası", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 15, Sene 1995-1997, ss. 563-571.

DEVLET, Nadir. Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

EREN, Ahmet Cevat. Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

GEÇER, Genç Osman. "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları", Türklük Bilimi Araştırmaları, XXVIII, 2010, ss.191-205.

GLENNY, Misha. Balkanlar 1804-1999, Çev. Mehmet Harmancı, Ayhan Matbaası, İstanbul 2001.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. "Prof. M. Tayyib Okiç ve Bosna-Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tayyib Okiç Armağanı'ndan Ayrı Bası, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.

GÖLEN, Zafer. "1857-59 Bosna Hersek İsyânı", Belleten, cilt. LXXIII, sayı. 267, Ankara 2009, ss. 465-522.

İPEK, Nedim. İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

İPEK, Nedim. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

JORGA, Nikolae. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, cilt 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KAPTAN, Atike. Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye Bosna-Hersek İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

KARPAT, Kemal. Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KARPAT, Kemal. Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KIRBAÇ, Amra Dedeic. "Boşnakların Türkiye'ye Göçleri", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, sayı 35, (Mart-Nisan), Kırgızistan 2013.

MALCOLM, Noel. Bosna, Çev. Aşkım Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

MCCARTHY, Justin. Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998.

ORUÇ, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı. 18, yıl. 2005, ss. 249-271.

Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek, Yay. Hzl. H. Yıldırım Ağanoğlu-Sebahattin Bayram-Mümin Yıldıztaş, Başbakanlık Osmanlı Arşivi D Bşk. Yayınları, İstanbul 2009.

SAYDAM, Abdullah. "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı*, cilt. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 677-686.

SEL TURHAN, Fatma "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt. 8, sayı. 15, 2010, ss. 231-244.

TAŞBAŞ, Erdal. Halifenin Gölgesine Sığınanlar Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

TOĞROL, Beğlan. 112 Yıllık Göç (1878-1989), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.

YERASIMOS, Stefanos. Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

YILMAZATA, Mehmet. Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012.